

Weronika Juroszek
Uniwersytet Śląski, Wydział Teologiczny
<https://orcid.org/0000-0002-1266-6091>

Grypsy Łukasza Cieplińskiego pisane w celi śmierci jako forma komunikacji rodzinnej w czasach stalinowskich

Łukasz Ciepliński's secret messages formulated in his death cell as a form of family communication during the Stalinist period

Abstrakt

Problematyka tekstu ogniskuje się wokół biografii jednego z Żołnierzy Niezłomnych jako źródła inspiracji w wychowaniu do wartości. Jak dotąd w literaturze psychopedagogicznej istnieje niewiele opracowań poświęconych Żołnierzom Niezłomnym. Zamierzeniem autora jest ożywienie naukowego dyskursu w zakresie tej tematyki.

Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: Jaką rolę w komunikacji z najbliższą rodziną pełniły grypsy pisane przez Łukasza Cieplińskiego w celi śmierci?

Wykorzystano metodę biografii historyczno-pedagogicznej. Poddano analizie fragment życia Łukasza Cieplińskiego, przypadający na lata stalinowskie w powojennej Polsce. Skoncentrowano się przede wszystkim na ostatnich miesiącach życia Łukasza Cieplińskiego, spędzonych w celi śmierci.

W artykule odwołano się do opracowań biograficzno-historycznych oraz treści grypsów, napisanych do żony i jedyne go dziecka – Andrzeja. W analizie komunikacyjnej roli grypsów odwołano się do czteropozomowego modelu komunikacji, zgodnie z którym wypowiedź nadawcy można analizować na następujących poziomach: rzeczowym (informacji), ujawniania siebie, relacji i apelu.

Wyniki: Za pomocą grypsów, które pełniły funkcję komunikacyjną, Łukasz Ciepliński: dzielił się z członkami rodziny najważniejszymi informacjami dotyczącymi walki o wolną Polskę i obrony najwyższych wartości; ujawniał siebie (w tym przede wszystkim wyznawaną hierarchię wartości). Na poziomie relacji wyrażał uczucia tęsknoty i miłości do rodziny oraz troski o nią. Na poziomie apelatywnym prosił najbliższych o wypełnienie zadań, których nie było mu dane dokończyć oraz o kierowanie się w życiu najwyższymi wartościami. Szczególny apel wybrzmiał w stosunku do syna, którego dodatkowo Łukasz Ciepliński prosił o rzetelną i wszechstronną edukację dla dobra ojczyzny i o opiekę nad matką.

Wnioski: Grypsy Łukasza Cieplińskiego są dla nas wszystkich wskazówkami, jak kochać Boga, ojczyznę i rodzinę.

Słowa kluczowe: Żołnierze Niezłomni, Łukasz Ciepliński, grypsy, komunikacja w rodzinie, czteropoziomowy model komunikacji.

Abstract

The article concentrates on the biography of one the Steadfast Soldiers which can serve as an inspiration in upbringing towards values. There are very few psychopedagogy works devoted to the Steadfast Soldiers. The author's intention is to revive the scientific discussion on this subject.

The objective of the article is providing an answer to the following question: What was the role of secret messages sent by Łukasz Ciepliński from his death cell to his family?

The author applies the history-pedagogy biographical method. The part of Ciepliński's life that coincides in Poland with the Stalinist period after WWII is analysed. The main focus of the studies are the last months of his life, spent in his death cell.

The article derives its sources from the available biography-history works as well as from Ciepliński's secret messages to his wife and his only child – Andrzej. In the communication analysis of the secret messages the four level communication model is used. According to the model, a statement of a person consists of the following levels: subject (information), self-presentation, relations, and a calling.

Results: The Ciepliński's secret messages fulfilled the following communication roles: sharing information on the fight for Poland's freedom, revealing information about himself (especially his value hierarchy), expressing his longing and love for the family (relation's level), appeal for finishing these tasks that he himself was not able to complete and for giving the priority to higher values. The appeal is particularly strongly directed at his son. Ciepliński asks him to care for his mother (Ciepliński's wife) and work hard to become an educated man who can serve his motherland well.

Conclusions: Łukasz Ciepliński's secret messages can serve as guidelines for all of us, demonstrating how to love God, fatherland, and family.

Keywords: Steadfast Soldiers, Łukasz Ciepliński, secret messages, family communication, four level communication model.

1. Wprowadzenie

Tematyka polskiego powojennego podziemia antykomunistycznego cieszy się coraz większym zainteresowaniem społeczeństwa. Członkowie podziemia, z racji swoich bohaterskich i równocześnie tragicznych losów, wzruszają i wzbu-
dzają ogromny podziw. Do najbardziej znanych i podziwianych Żołnierzy Nie-
złomnych¹ należą m.in.: Witold Pilecki, August Emil Fieldorf ps. „Nil”, Danuta
Siedzikówna ps. „Inka”, Łukasz Ciepliński.

Na gruncie psychopedagogicznym biografie wielu Żołnierzy Niezłomnych
są potencjalnym źródłem inspiracji dla wychowania do wartości: męstwa, od-
powiedzialności, patriotyzmu, miłości Boga i ojczyzny. W tej kwestii stopniowo
przybywa publikacji, choć ciągle jest ich bardzo niewiele, jak na taką wagę za-
gadnienia. Warto wymienić publikacje autorstwa Karoliny Sabat oraz Weroni-
ki Juroszek. Pierwsza z wymienionych autorek analizowała zagadnienie treści
zawartych w prośbach o ułaskawienie traktowanych jako źródła inspiracji dla
badań nad biografiami Niezłomnych (Sabat, 2016). Innym zagadnieniem eksplo-
rowanym przez Sabat była kwestia upowszechniania wiedzy o Żołnierzach Wy-
klętych (Sabat, 2018).

Z kolei Weronika Juroszek, wykorzystując metodę biografii historyczno-pe-
dagogicznej, poddała analizie dojrzałość osobową generała Augusta Emila Fiel-
dorfa „Nila” (Juroszek, 2022, 2023b) oraz rodzicielską troskę Witolda Pileckiego
(Juroszek, 2023a).

W niniejszym artykule analizowana będzie – w ujęciu historyczno-pedago-
gicznym – biografia Łukasza Cieplińskiego.

Ciepliński (1913–1951), uczestnik powojennego podziemia antykomuni-
stycznego, dwa i pół roku po zakończeniu wojny został aresztowany przez
funkcjonariuszy służb bezpieczeństwa. Rezultaty analizy celów i strategii
działalności operacyjnej aparatu bezpieczeństwa, doboru kadr i stopnia upar-
tyjnienia funkcjonariuszy jednoznacznie potwierdzają, że aparat bezpieczeń-
stwa pełnił funkcję całkowicie służebną wobec partii komunistycznej (Friszke,

¹ Inna, powszechnie używana nazwa, brzmi: Żołnierze Wyklęci.

2003, p. 175; Szwagrzyk, 2005, p. 55). Funkcjonariusze tego aparatu wykazywali się niezwykle odstręczającymi cechami osobowości: służalczością wobec partii, sadyzmem wobec więźniów². Typowym zwyczajem było przesłuchiwanie więźnia przez wiele dni bez przerwy, bicie i kopanie, wyrwanie włosów, przypalanie papierosami najwrażliwszych części ciała (Borowiec, 2004; Friszke, 2003, p. 204; Szwagrzyk, 2005)³.

Ciepliński należy do tych bohaterów, którzy mimo najgorszych, trwających latami tortur nadzorowanych i zadawanych przez funkcjonariuszy UB, pozostali wierni najwyższym wartościom i są powszechnie postrzegani przez historyków jako ikony bohaterstwa.

Ciepliński trzy i pół roku życia spędził w więzieniu, z tego ostatnie pięć miesięcy w celu śmierci. Stamtąd właśnie pisał listy (grypsy) przemycane następnie do najbliższej rodziny.

Grypsy Łukasza Cieplińskiego są prawdopodobnie jedynym tak obszernym zbiorem nieoficjalnych listów napisanych przez więźnia czasów stalinowskich (Jakimek-Zapart, 2020, p. 43).

Grypsy pełniły funkcję komunikacyjną między Łukaszem Cieplińskim a jego rodziną, przede wszystkim tą najbliższą: żoną Jadwigą i synem – kilkulatkiem Andrzejem. W niniejszym artykule w celu analizy komunikacyjnej roli grypsów wykorzystano koncepcję opisującą wielopoziomową strukturę ludzkiej wypowiedzi autorstwa Friedemanna Schulza von Thuna (2002a, 2002b, 2002c, 2006).

2. Biogram Łukasza Cieplińskiego

Łukasz Ciepliński urodził się 26 listopada 1913 roku w Kwilczu, w Wielkopolsce. Był synem Franciszka Cieplińskiego (właściciela piekarni i sklepu kolonialnego) oraz Marii z domu Kaczmarek (Wójcik, 2004, p. 65). Urodził się jako siódme z ośmiorga dzieci. Rodzina wychowywała potomstwo w duchu patriotycznym – dwóch starszych braci Łukasza wzięło udział w Powstaniu Wielkopolskim.

² W celu pogłębienia tematyki nt. kadry kierowniczej aparatu bezpieczeństwa warto zapoznać się z publikacjami Krzysztofa Szwagrzyka (2005a, 2005b). Szczegółowe dane znajdują się w bibliografii.

³ Więcej na temat form okrucieństwa komunistycznych oprawców, takich jak np. zdzieranie paznokci (Witoldowi Pileckiemu), można się dowiedzieć z książki autorstwa Tadeusza Płużańskiego „Rotmistrz Pilecki i jego oprawcy”. Mechanizm, strukturę i skalę działań wojskowego wymiaru sprawiedliwości na Rzeszowszczyźnie opisał Janusz Borowiec w swojej publikacji zatytułowanej „Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944–1945”. Marek Koprowski w książce „Żołnierze Wyklęci. Przecież to dziecko bandyty!” spisał wstrząsające relacje bohaterów polskiego powojennego podziemia. Szczegółowe dane dotyczące wymienionych książek znajdują się w bibliografii.

Łukasz Ciepliński ukończył szkołę powszechną w Kwilczu. W 1929 r. wstąpił w szeregi Korpusu Kadetów nr 3 w Rawiczu, gdzie w 1934 r. otrzymał świadectwo dojrzałości; w tym samym roku rozpoczął naukę w Szkole Podchorążych Piechoty w Ostrowi Mazowieckiej – Komorowie; w listopadzie 1936 r. rozpoczął służbę w 62. Pułku Piechoty w Bydgoszczy pod dowództwem podpułkownika Kazimierza Heilman-Rawicza (Wójcik, 2004, p. 65). Jego kolejno zdobywane stopnie wojskowe prezentują się następująco: podporucznik (1936 r.), porucznik (1939 r.), kapitan (1942 r.), major (1945 r.) i ostatecznie, pośmiertnie pułkownik (2013 r.). Zajmował następujące stanowiska: dowódca plutonu i kompanii 62. Pułku Piechoty Wielkopolskiej, komendant Obwodu Związku Walki Zbrojnej Rzeszów (1940 r.), inspektor Inspektoratu Rejonowego Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej Rzeszów (1941 r.), komendant Okręgu Delegatury Sił Zbrojnych Kraków (1945 r.), prezes Obszaru Południowego Wolność i Niezawisłość, prezes IV Zarządu Głównego Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 7). W ocenie historyków za czasów prezesury Cieplińskiego organizacja „Wolność i Niezawisłość” wykazała się największym heroizmem w historii swojej działalności (Kurtyka, 2007, p. 5–6). W 1945 r. Ciepliński ożenił się z Jadwigą Sicińską (1908–1990), z którą miał jedyne go syna Andrzeja, urodzonego w 1947 r., który zmarł bezpotomnie w grudniu roku 1972 (Wójcik, 2004).

Łukasz Ciepliński został aresztowany 27 listopada 1947 roku w Zabrze, w województwie śląskim, gdzie mieszkał przez kilkanaście miesięcy razem z rodziną, prowadząc sklep galanteryjny. Cieplińskiego najpierw przesłuchiowano w Katowicach i Krakowie, następnie osadzono w więzieniu przy ulicy Rakowieckiej w Warszawie. Poddano go okrutnemu śledztwu, prowadzonemu pod najgorszym, bo sowieckim nadzorem (Wójcik, 2004, p. 69). Biografowie Cieplińskiego przytaczają następujące jego słowa: „W czasie śledztwa leżałem skatowany w kałuży własnej krwi. Mój stan psychiczny był w tych warunkach taki, że nie mogłem sobie zdawać sprawy z tego, co pisał oficer śledczy. Zeznania te nie są moje” (Wójcik, 2004, p. 69; Jakimek-Zapart, 2020, p. 30).

Podobnie jak wielu innych Żołnierzy Niezłomnych, Cieplińskiego skazano na karę śmierci na podstawie kłamliwych zarzutów dotyczących współpracy z niemieckimi zbrodniarzami. W przypadku Cieplińskiego wyrok brzmiał następująco: „Przewód sądowy w niniejszej rozprawie wykazuje w całej pełni drogę współpracy z okupantem hitlerowskim sanacyjnego kierownictwa Armii Krajowej i jego zdraziecką oraz wrogą robotę w najcięższym okresie dźwigania się z ruin i zniszczenia, odbudowującej się Polski” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 30). Wyrok wykonano 1 marca 1951 r. Ciepliński został zabity tzw. metodą katyńską, strzałem w tył głowy.

Tego dnia, oprócz Łukasza Ciepłińskiego, zamordowano sześciu innych członków IV Zarządu Głównego Zrzeszenia „WiN”: Mieczysława Kawalca, Józefa Rzepkę, Adama Lazarowicza, Franciszka Błażeja, Józefa Batorego, Karola Chmiela (Jakimek-Zapart, 2007, p. 41; Wieliczka-Szarkowa, 2017, p. 409).

3. Problematyka badań, cel i metoda

Problematyka badań ogniskuje się wokół wybranych przedstawicieli polskiego powojennego podziemia antykomunistycznego jako wzorów osobowych w wychowaniu do wartości. Celem jest udzielenie odpowiedzi na następujące pytanie badawcze: Jaką rolę w komunikacji z najbliższą rodziną pełniły grypsy pisane przez Łukasza Ciepłińskiego w celi śmierci?

W artykule wykorzystano metodę biografii historyczno-pedagogicznej. Zgodnie z ujęciem Władysławy Szulakiewicz (2015a, 2015b, 2017) metoda ta polega na analizie biografii ludzi będących wzorami osobowymi na tle określonej epoki historycznej. Jako bardzo istotne jawi się wyszczególnienie ich dojrzałych, godnych naśladowania, zrealizowanych w praktyce działań (Juroszek, 2022, 2023a, 2023b, 2023c, 2023d).

W artykule poddano analizie życie Łukasza Ciepłińskiego na tle okresu historycznego, jakim były lata stalinowskie w powojennej Polsce. Historycy zgodnie podkreślają, że Łukasz Ciepłiński jest wzorem: patrioty, żołnierza, Polaka, człowieka, który do końca żył wartościami, które głosił (Jakimek-Zapart, 2007, 2020; Wieliczka-Szarkowa, 2017; Wójcik, 2004). Istniała całkowita zgodność między wyznawaną przez niego hierarchią wartości a podejmowanymi działaniami.

Stalinizm, system polityczno-społeczno-gospodarczy o charakterze totalitarnym, ukształtował się w latach 30. w ZSRR, pod rządami Józefa Stalina, jednego z największych zbrodniarzy XX wieku. Stalinizm sprowadzał się do rządów jednej partii, na której czele stał dyktator mający nieograniczoną władzę sprawowaną za pomocą terroru (Paczkowski, 1999). System stalinowski odpowiedzialny jest za masowe zbrodnie, jak m.in. wielki głód na Ukrainie, zbrodnia katyńska, wielki terror (inaczej wielka czystka, jeżowszczyzna), gułagi, operacja polska NKWD. Po drugiej wojnie światowej rządy stalinowskie zostały wprowadzone również w państwach tzw. satelickich, do których należała również Polska.

Poddano analizie ostatnie lata życia Łukasza Ciepłińskiego, spędzone najpierw w więzieniu, a ostatecznie w celi śmierci przy ulicy Rakowieckiej w Warszawie. Odwołano się do opracowań biograficzno-historycznych oraz przede

wszystkim samym grypsów, pisanych do żony i jedyne dziecko, kilkuletniego Andrzeja.

Grypsy potraktowano w kategoriach komunikacyjnych. Jako ramy teoretyczne przyjęto koncepcję Friedmanna Schulza von Thuna, który wyszczególnił cztery poziomy (aspekty) komunikatu:

- rzeczowy – dotyczy faktów, informacji; to ta część komunikatu, która jest deklarowana wprost;
- ujawniania siebie – jest to ten poziom komunikatu, na którym nadawca deklaruje swoje opinie, sądy, myśli na określony temat; odsłania swoje upodobania, preferencje, ambicje, hierarchie wartości;
- relacji – na tym poziomie nadawca ujawnia swój stosunek do odbiorcy komunikatu (co myśli, sądzi na jego temat); ujawnia też swoje do niego uczucia, np. niechęci, złości lub odwrotnie: ciepła, miłości, sympatii;
- apelu – odnosi się do potrzeb nadawcy; na tym poziomie nadawca formułuje swoje prośby i oczekiwania; dąży do wywarcia na odbiorcy pożądanego przez siebie wpływu (Schulz von Thun, 2002a, 2002b, 2002c, 2006).

W świetle przedstawionej koncepcji każdy komunikat można potraktować czteropłaszczyznowo. Można też poddać analizie tę płaszczyznę komunikatu, która w danym momencie najbardziej dominuje w przekazie komunikacyjnym, np. apel (dążenie do wywarcia wpływu na otoczenie). Taki też (drugi z wymienionych) sposób analizy treści grypsów przyjęto w niniejszym artykule.

Listy Cieplińskiego pisane w celi śmierci zostały już dokładnie przebadane przez historyków. Oto wnioski: listy mają charakter zastany, są autentyczne, charakteryzują się formą apelu (testamentu, przekazu dla rodziny), na poziomie treści dotyczą troski o najbliższych i wizji Polski (odbudowywanej na bazie najwyższych wartości i gruntownego wykształcenia); ujawniają uczucia miłości, troski o najbliższych (Jakimek-Zapart, 2020).

Zadaniem historyków jest odkrywanie faktów oraz interpretacja określonych zjawisk (Wendland, 2015, p. 96). Celem niniejszego artykułu natomiast jest analiza życia i listów pisanych przez znaną postać historyczną w perspektywie psychopedagogicznej, w tym wypadku komunikacyjnej.

4. Treści grypsów Łukasza Cieplińskiego – poziom rzeczowy

Zgodnie z ujęciem koncepcji Friedmanna Schulza von Thuna na poziomie rzeczowym (treściowym) nadawca przekazuje informacje, fakty, komentuje otaczającą go rzeczywistość.

W opinii historyków treści grypsów odnoszą się do duchowego testamentu Łukasza Cieplińskiego, przeznaczonego dla rodziny, przede wszystkim najbliższej (Jakimek-Zapart, 2020; Płużański, 2015; Wójcik, 2004).

Grypsy są świadectwem męża i ojca, patrioty, który do końca był wierny najwyższym wartościom. Ciepliński nie bał się walki w ich obronie. Do tego stopnia był przeświadczony o głębokim znaczeniu tej walki, że Elżbieta Jakimek-Zapart, biograf Cieplińskiego, jako motto jego życia przytoczyła następującą sentencję: „Sens walki powinien być mierzony nie jej szansami na zwycięstwo, lecz wartościami, w których obronie walka została podjęta” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 5).

Janusz Kurtyka stwierdził, że w grypsach Cieplińskiego do rodziny poruszane są sprawy dotyczące niesprawiedliwych, przegranych i niedokończonych zmagañ polskiego podziemia niepodległościowego, niespełnionych nadziei, lęku o los najbliższych (Kurtyka, 2007, p. 6). W grypsach zawarta jest też idea wolnej Polski, silnej politycznie i gospodarczo. Droga do takiej Polski, zdaniem Cieplińskiego, powinna wieść szlakiem ogromnego wysiłku całego społeczeństwa. Wysiłku tym razem już nie zbrojnego, lecz opartego na solidnym wykształceniu, wiedzy zdobywanej w Polsce i na świecie, odbudowie gospodarczej i moralnej kraju (Kurtyka, 2007, p. 6). Z tego też względu w grypsach jest kilka wskazówek dla syna Andrzeja, jak w przyszłości powinna wyglądać jego edukacja zakotwiczona w odpowiedniej hierarchii wartości. Oto jedna ze wskazówek: „Wybierz zawód, który będzie Tobie najbardziej odpowiadał, a w którym będziesz mógł najbardziej pozytywnie pracować na chwałę Boga, na pożytek ojczyźnie i pociechę Matce” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 67).

A oto dalsze słowa Łukasza Cieplińskiego skierowane do syna: „Andrzeju: celami Twego życia to: a) służba dobru, prawdzie i sprawiedliwości oraz walka ze złem; b) dążenie do rozwiązywania bieżących problemów – na zasadach idei Chrystusowej (...); c) służba ojczyźnie i narodowi polskiemu (...) [fragment nieczytelny]. Ażeby nie zmarnować życia, trzeba wziąć czynny udział w dokonywających się procesach i wnieść w życie pozytywne i twórcze wartości, musisz starać się zająć odpowiednie stanowisko społeczne. Celem tego nie mogą być osobiste ambicje, ale świadomość i wiara w ideały, które Tobie mają przyświecać” (Jakimek-Zapart, 2020, pp. 64–66).

W grypsach poruszane są treści odnoszące się do troski o los najbliższych zdanych na łaskę wroga. Wróg ten, uosabiany przez ludzi mniej lub bardziej przesiąkniętych ideologią komunizmu, potrafił Żołnierzy Niezłomnych i ich rodziny skutecznie niszczyć.

Ciepliński, który doświadczył okrucieństwa komunistów, lękał się o losy najbliższych. Wiedział, że fizyczna eliminacja uczestników powojennego podziemia

jest jednym z pierwszych kroków budowania komunistycznej rzeczywistości. Kolejne kroki to m.in.: znieważanie pamięci Żołnierzy Niezłomnych, przypisywanie im niepopołnionych zbrodni i niszczenie ich rodzin. Z drugiej jednak strony Ciepliński wierzył w siłę Opatrzności, był przeświadczony, że z Bożą pomocą Polska ostatecznie odzyska niepodległość, a patrioci przestaną być prześladowani. Innymi słowy, mimo beznadziejnej sytuacji politycznej Polski lat 50. Ciepliński był przekonany, że suwerenność naszej ojczyzny jest ściśle związana z wiarą w Bożą Opatrzność. A oto jego słowa: „Wierzę bardziej niż kiedykolwiek, że Chrystus zwycięży, Polska niepodległość odzyska, a pohańbiona godność ludzka zostanie przywrócona” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 56).

Treści grypsów zawierają najważniejsze informacje dla syna i żony, są krzykiem torturowanego człowieka, który mając świadomość zbliżającej się okrutnej śmierci zrobił wszystko, co mógł, by rodzinie treści te przekazać.

W tym miejscu warto zwrócić uwagę na kontekst sytuacyjny związany z informacjami przekazywanymi rodzinie w formie grypsu. Działo się to w ubeckim więzieniu, gdzie za próbę przekazania jakiegokolwiek informacji na zewnątrz groziły okrutne kary. Jak stwierdziła Elżbieta Jakimek-Zapart w kwestii grypsów: „To, że dziś można je oglądać i odczytywać wydaje się graniczyć z cudem. Już samo pisanie ich w celi, zapewne naszpikowanej donosicielami UB, wymagało wiele trudu, aby całe przedsięwzięcie zachować w tajemnicy. Wiadomo jednak, że Łukasz Ciepliński nie był jedynym uwięzionym, który oczekując na wykonanie wyroku, żegnał się w ten sposób z rodziną” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 43).

Ewenementem jest to, że tak duża liczba grypsów zachowała się do dzisiejszych czasów. Pierwszy gryps został napisany na paczce po papierosach. Jadwiga Cieplińska prawdopodobnie otrzymała go jeszcze za życia męża, natomiast następne otrzymała kilka lat później, wówczas, gdy Łukasz już dawno nie żył (Jakimek-Zapart, 2020, p. 43). Te kolejne grypsy, napisane na bibułkach papierosowych (tzw. chusteczkach) przechowywał w więzieniu Ludwik Kubik, bliski współpracownik Łukasza Cieplińskiego z okresu konspiracji. Kubik nie został skazany na karę śmierci, lecz dożywocia i przechowywał otrzymane przez Cieplińskiego grypsy przez kilka lat (!). Zaszywał je w nogawkach spodni więziennych, zabezpieczając je w innych miejscach za każdym razem, gdy ubranie było zabierane do pralni (Jakimek-Zapart, 2020, p. 44).

Treści grypsów umacniały porozumienie, kształtowały duchowe więzi między skazanym a członkami rodziny. Jadwiga Cieplińska często czytała grypsy, wspominając lata spędzone wspólnie z mężem. Jak stwierdza Elżbieta Jakimek-Zapart: „Kilka z nich Jadwiga później oddała wskazanym osobom z rodziny męża, a te adresowane do niej i do syna przechowywała w domu niczym relikwie” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 44).

5. Grypsy jako komunikaty wyrażające uczucia miłości, tęsknoty i troski o rodzinę

Zdaniem Schulza von Thuna na płaszczyźnie relacji nadawca komunikatu ujawnia swoje odniesienie do odbiorcy, odsłania też żywione do niego uczucia.

5.1. Zawarte w grypsach uczucia bliskości i tęsknoty do rodziny

Analiza płaszczyzny relacji ukazuje nam niezwykle ciepły, wzruszający obraz kochającego ojca i męża, przepełnionego ogromną tęsknotą za żoną oraz synkiem. Zarówno Elżbieta Jakimek-Zapart (2020), jak i Zbigniew Wójcik (2004) stwierdzają, że grypsy są wstrząsającym, i równocześnie wzruszającym głosem niewinnie skazanego na śmierć człowieka.

W czasie Bożego Narodzenia 1950 r. wspomnienia dotyczące bliskich, żal i tęsknota za nimi wybrzmiewały w grypsach w szczególnie przejmujący sposób: „Boże Narodzenie 1950 r. Zrobiliśmy choinkę, śpiewali kolędy – w ukryciu, bo głośno modlić się nie wolno. Z wigilią, żłóbkiem, opłatkiem, drzewkiem – wiązałam się najpiękniejsze przeżycia, najszlachetniejsze myśli i najgłębsze wzruszenia” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 54).

Ciepliński ujawnił, że wspomnienia te sprawiają mu ogromny psychiczny ból, chciałby się od nich uwolnić, ale jest to niemożliwe. Co więcej, we wspomnieniach żona i syn stają się mu coraz bliżsi i tęskni za nimi coraz bardziej: „Staram się myślami oderwać od wspomnień, ale to niemożliwe. Widzę puste miejsce przy stole, zachwyt i radość Andrzejka zmieszany z Twoim bólem (...). Myślałem, że czas mnie oddali, że zapomnę o Was, nie będę myślał. Tymczasem z każdym dniem jesteście mi bliżsi. Andrzejka widzę kroczącego po stole, przez Ciebie podtrzymywanego, widzę go na rozprawie i na zdjęciu” (Jakimek-Zapart, 2020, pp. 54–55).

Uczucia żalu, rozdzierającego smutku i tęsknoty wręcz „wylewają się” na papier. A oto dalsze słowa Cieplińskiego: „Grudzień 1950 r. Świętości moje najdroższe! Sami nie wiecie, kim dla mnie jesteście. Modłę się za Was i do Was (...). Żał mi tylko Was! Piszę i płaczę. Całuję i do serca tulę, błogosławię i Bogu oddaję” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 53).

Uczucia ujawniane przez Cieplińskiego w grypsach mają charakter bardzo osobisty, intymny. Bazują na głębokich więziach opartych na zaufaniu. Taki model komunikacji odpowiada założeniom teorii penetracji społecznej Irwina Altmanna i Dalmasa Taylora (1987), zgodnie z którymi te prawdziwie silne więzi tworzą się między ludźmi ujawniającymi wobec siebie najgłębsze uczucia (decydując się tym samym na bezbronność) i wyznającymi podobne wartości (Taylor,

Altman, 1987; Griffin, 2003, pp. 154–157; Stańczak, 2020). W teorii Altmana i Taylora ogromny nacisk kładziony jest na wzajemność.

Mimo że w komunikacji Cieplińskiego z rodziną nie ma mowy o doświadczeniu wzajemności sensu stricto (gdyż listy od rodziny dochodziły do skazanych bardzo rzadko lub nie dochodziły w ogóle), nadawca pisał w poczuciu wzajemnej, ogromnej bliskości wynikającej z dotychczasowych doświadczeń wierności, stałości i małżeńskiej uczciwości.

5.2. Zawarte w grypsach uczucia troski o najbliższych

Schulz von Thun wielokrotnie podkreślał, że na płaszczyźnie relacji dochodzi do ujawniania uczuć wobec nadawcy (Schulz von Thun 2002a, 2002b, 2002c, 2006). Czasem dzieje się to w sposób zakamuflowany, a niekiedy odwrotnie – uczucia są ujawniane wprost. W tym drugim przypadku nadawca jawnie i bezpośrednio komunikuje swoje emocje.

W grypsach Łukasz Ciepliński wprost ujawniał swoją ogromną troskę o losy najbliższych. Miesiąc przed śmiercią pisał do żony (gryps z 2 lutego 1951): „Kochana Wisiu (...). Zostawiłem Ciebie w tak ciężkich warunkach i sam jeszcze jestem ciężarem. Nie wiem, jak sobie radzisz i nie chcę o tym myśleć, bo mi serce *[nieczytelny wyraz]*. Jeżeli Boga duszą o coś proszę, to przede wszystkim o pomoc dla Was – skarby moje najdroższe, świętości najświętsze” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 79).

Losy członków rodziny wyjątkowo leżały Łukaszowi Cieplińskiemu na sercu, gdyż wiedział, że będą ścigani przez przedstawicieli komunistycznych władz.

Rodziny Żołnierzy Niezłomnych były dyskryminowane, prześladowane, szykanowane na różne możliwe sposoby (Śląski, 1996). Niestety, przewidywania i obawy Cieplińskiego okazały się jak najbardziej zasadne, gdyż jego żona do końca życia nie mogła znaleźć zatrudnienia. Sytuacja materialna Jadwigi Cieplińskiej była tragiczna. Ze względu na działalność patriotyczną męża odmawiano jej jakiegokolwiek posady. Podejmowała się tylko pracy chałupniczej i dawała lekcje gry na pianinie (Jakimek-Zapart, 2020, p. 47). Po śmierci syna – pozbawiona wsparcia psychicznego – utrzymywała się dzięki pomocy życzliwych ludzi.

Wielkim ciosem dla Jadwigi była bezpotomna śmierć jej syna Andrzeja, który zmarł z powodu choroby nowotworowej w wieku 25 lat.

Jedną z przyczyn nowotworu mógł być bardzo silny, permanentny stres. Rezultaty wielu badań potwierdzają, że choć stres sam w sobie nie jest czynnikiem onkogennym (nie powoduje raka w sposób bezpośredni), to jednak zaburza funkcjonowanie organizmu, inicjując procesy wywołujące raka (Rolińska, Furmaga, Czyżewski, 2017, p. 63).

Całe życie Andrzeja toczyło się w cieniu inwigilacji ze strony bezpieki⁴. Gdy miał zaledwie kilka miesięcy, aresztowano jego ojca. Atmosfera strachu i ciągłego napięcia musiały się odbić negatywnie na zdrowiu dziecka, co potwierdzają naoczni świadkowie tamtych czasów, gdyż Andrzej od wczesnego dzieciństwa był chorowity.

Andrzej Ciepliński długo wierzył, że ojciec żyje i wróci z więzienia. Jak pisze Elżbieta Jakimek-Zapart, sama Jadwiga Cieplińska również przez kilka lat miała nadzieję, że mąż żyje, i utrzymywała w tym przekonaniu syna. Świadczyłyby o tym słowa dziesięcioletniego Andrzeja, który napisał taką oto modlitwę: „Jezu, Matko Najświętsza zlituj się nade mną i nad moją mamusią. Ja przysięgam Ci ile razy będę przechodził koło waszych statui, Kościołów czy obrazów zawsze będę się żegnał. Wierzę, że masz tę moc, żebyś mi wróciła Tatusia” (Jakimek-Zapart, 2018, p. 78).

Łukasz Ciepliński, przewidując trudności, których doświadczą jego najbliżsi, w dramatycznych słowach prosił w grypsach swoich współpracowników z czasów konspiracji: „Walczyliśmy wszyscy za Polskę. Dzisiaj umierał będę za Nią. Zostaje Andrzejek. To nasza krew i Wasz Syn, Wy – jego ojcowie. Musicie zastąpić mnie dziecku” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 46).

6. Grypsy jako komunikaty służące ujawnianiu siebie (przede wszystkim swojej hierarchii wartości)

Na poziomie ujawniania siebie nadawca głosi swoje opinie, sądy, przekazuje informacje dotyczące wyznawanej hierarchii wartości (Schulz von Thun, 2002a).

Historycy zgodnie podkreślają, że dla Łukasza Cieplińskiego na szczycie hierarchii wartości stał Bóg. Oto słowa Cieplińskiego: „Nowy Rok 51. (...) siedzę w celi śmierci z 40 – jak ja – skazanymi. Co pewien czas zabierają kogoś. Nadchodzi mój termin. Jestem zupełnie spokojny. Gdy mnie będą zabierać, to ostatnie moje słowa do kolegów będą: cieszę się, że będę zamordowany jako katolik za wiarę świętą, jako Polak za Ojczyznę i jako człowiek za prawdę i sprawiedliwość” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 56).

Wartości: Bóg, Ojczyzna, Rodzina, tak wiele razy wymieniane w grypsach, były dla Łukasza Cieplińskiego czymś najcenniejszym, czymś, co przesądzało o jego motywacji, kierunku podejmowanych działań i całej życiowej postawie.

⁴ Rodziny Żołnierzy Niezłomnych często żyły w stanie permanentnej trwogi. Czytelnika zainteresowanego tą tematyką zachęca się do zapoznania z relacją żony generała Fieldorfa „Nila”, Janiny Fieldorf z d. Kobylińskiej, która w takich oto przejmujących słowach opisywała swój ciągły strach przed funkcjonariuszami bezpieki: „(...) truchlałam na każdy odgłos kroków na schodach w nocy, na każdy dzwonek późnym wieczorem” (Kobos, 2021).

Tak doskonale, autentyczne urzeczywistnianie wartości koresponduje ze słowami Jana Homplewicza, który stwierdził, że tam, gdzie człowiek angażuje swój wysiłek i wolę, tkwi klucz do zrozumienia jego hierarchii wartości (Homplewicz, 1996, p. 7).

Dla Łukasza Cieplińskiego wspomniane wartości były drogowskazem pokazującym, jaki kierunek działań w życiu należy obrać. Opisane ujęcie harmonizuje ze słowami Kazimierza Denka (1993), zgodnie z którymi wartości są znakami będącymi niezbędną pomocą w odpowiedzi na pytania „którędy” i „dokąd” podążać w życiu. Tym samym człowiek też wie, którądy na pewno nie podążać. Jak stwierdził Ciepliński w jednym ze swoich najczęściej cytowanych grypsów: „(...) Nie mogłem inaczej żyć” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 93)⁵.

W postawie życiowej Łukasza Cieplińskiego można zaobserwować regulacyjną funkcję najwyższych wartości w podejmowaniu życiowych decyzji. Zdzisław Chlewiński w książce pt. „Dojrzałość. Osobowość, sumienie, religijność” stwierdził, że najwyższe wartości wówczas pełnią taką funkcję, gdy są odpowiednio odkryte i uznane. Internalizacja wartości, norm moralnych jest swego rodzaju włączeniem normy moralnej do odpowiedniego schematu poznawczo-oceniającego, który reguluje zarówno relacje podmiot-otoczenie, jak i relacje zwrotne w tym aspekcie (Chlewiński, 1991, p. 49).

Odnosząc te rozważania do przytoczonych wcześniej słów Łukasza Cieplińskiego „Nie mogłem inaczej żyć”, można dostrzec w jego działaniu bardzo silne poczucie powinności realizowania najwyższych wartości o charakterze imperatywno-kategorycznym. Ciepliński, mimo tortur i zbliżającej się okrutnej śmierci wiedział, że nie mógł wybrać innej drogi. W przypadku bowiem dowódców podziemia antykomunistycznego ta ‘inna’ droga oznaczała przejście na stronę komunistów, a to dla Cieplińskiego oznaczało sprzeniewierzenie się temu, co dotychczas było dla niego najważniejsze.

7. Grypsy jako apel do najbliższych

Na poziomie apelu komunikacja jest traktowana jako aktywność, w której nadawca przekazuje wiadomości w celu wywołania określonego wpływu na odbiorcę (Młynek 2015, p. 208). W takim ujęciu nacisk kładziony jest na celowość, intencjonalność komunikacji oraz uzyskiwany rezultat (Młynek, 2015, p. 208; Schulz von Thun, 2002a).

⁵ Tymi właśnie słowami Elżbieta Jakimek-Zapart zatytułowała swoją pierwszą książkę poświęconą grypsom Łukasza Cieplińskiego: „Nie mogłem inaczej żyć...Grypsy Łukasza Cieplińskiego z celi śmierci”. Szczegółowe dane na temat książki znajdują się w bibliografii.

W grypsach Łukasza Cieplińskiego intencjonalność i chęć wywarcia wpływu na najbliższych wybrzmiewa w sposób szczególny. Na poziomie apelu Łukasz Ciepliński wzywał syna do urzeczywistniania najwyższych wartości. W apelu ojca zawarty jest swoisty testament, przesłanie dla syna. Ciepliński prosił małego Andrzeja, aby kochał Boga i zawsze starał się pełnić Jego wolę: „Andrzeju! Kochaj Boga i bądź wierzącym katolikiem, (...) staraj się poznać Jego wolę, przyjąc za prawdę i realizować w życiu (Jakimek-Zapart, 2020, p. 58).

Na następnym miejscu jest wymieniona Polska – ojczyzna, której Ciepliński oddał życie. Ogromnie ważne jest zwrócenie uwagi na fakt, że ojczysty Ciepliński nie traktował na sposób abstrakcyjny, ale jako grupę ludzi, obywateli. Praca dla ojczyzny to więc praca dla dobra jej obywateli: „Kochaj Polskę i miej Jej dobro na uwadze zawsze. Ona musi zająć w świecie właściwe miejsce i uzyskać dobrobyt oraz szczęście wszystkich obywateli (Jakimek-Zapart, 2020, p. 58).

Na poziomie apelu Ciepliński wezwał syna do opiekowania się matką: „Kochaj i bądź posłuszny Matce (...), która marzy, modli się i żyje Tobą i Twoim szczęściem. Darz ją dobrocią za siebie i za mnie” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 58).

W grypsach wybrzmiewa miłość ojcowska. O miłości tej Erich Fromm pisał, że w porównaniu z miłością macierzyńską, jest bardziej wymagająca. Zakłada spełnienie oczekiwań stawianych przez ojca w kwestii posłuszeństwa, dyscypliny, odpowiedzialności, niezależności (Fromm, 2006, pp. 51–54). Ojciec jest reprezentantem świata przedmiotów, porządku, ładu i prawa (Fromm, 2006, p. 51).

Łukasz Ciepliński jako wymagający ojciec nakazywał synowi, jakie przedsięwzięcia powinien w przyszłości zrealizować. Przedsięwzięcia te dotyczyły m.in. wszechstronnej edukacji: „Musisz kształcić swój umysł, zdobyć szerokie wiadomości. Ucz się pilnie. Wyjedź na studia za granicę (Ameryka, Anglia, Holandia lub Belgia). Staraj się tam zapoznać z bieżącymi problemami życia naukowego, gospodarczego, społecznego, kulturalnego i politycznego” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 58).

Łukasz Ciepliński apelował do syna o solidną i wszechstronną edukację podejmowaną w duchu patriotycznym, czyli dla dobra ojczyzny. Oznaczało to, że syn ma zdobyć wykształcenie i z uzyskanymi wiadomościami wrócić do kraju: „Pamiętaj, że musisz wrócić do kraju z wiadomościami pozytywnymi i gruntownymi” (Jakimek-Zapart 2020, s. 60).

Erich Fromm podkreślał, że ojciec, w porównaniu z matką, wyżej wartościuje takie cechy, jak: zaradność, umiejętność zapewnienia bytu rodzinie, racjonalne zachowanie, osiągnięcia zawodowe. A oto słowa Łukasza Cieplińskiego precyzującego wymagania dla syna: „Przez wykształcenie umysłu i charakteru musisz

osiągnąć odpowiednie stanowisko społeczne – by cele te móc realizować” (Jakimek-Zapart 2020, p. 63).

Ogromnie ważne jest zwrócenie uwagi na fakt, że w opinii Łukasza Cieplińskiego, dążenie do stanowisk, osiąganie zamierzonych celów (ambitnych i prestiżowych) miało mieć podłoże ideowe, gdzie naczelną ideą była praca dla Boga, ojczyzny i drugiego człowieka. Ciepliński pisał do syna w następujących słowach: „Andrzejku! Ażeby nie marnować życia, ażeby wziąć czynny udział w dokonywających się procesach i wnieść w życie pozytywne i twórcze wartości, musisz starać się zająć odpowiednie stanowisko społeczne. Celem tego nie mogą być osobiste ambicje, ale świadomość i wiara w ideały, które Tobie mają przyświecać” (Jakimek-Zapart, 2020, pp. 65–67).

Fromm podkreślał wagę autentyczności ojca w stawianiu rodzicielskich wymagań. Ojciec stawia synowi takie wymagania, z którymi sam potrafiłby się zmierzyć. Łukasz Ciepliński w całym znaczeniu tego słowa spełniał kryteria autentyczności. Jako osoba skromna, ale równocześnie świadoma swoich osiągnięć, pisał do syna: „Andrzejku! W trakcie okupacji niemieckiej dowodziłem inspektoratem rzeszowskim. Podlegało mi około 20 000 ludzi. Wielu z nich zginęło w walce o Polskę i o duszę narodu polskiego, wielu jest mordowanych obecnie” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 68).

Ciepliński, odwołując się do swojej dawnej efektywności w działaniu, pisał w poczuciu aktualnej bezsilności: „Widzę piętrzące się przed Wami trudności, które jak zwykle pokonałbym błyskawicznie. Niestety dzisiaj w niczym Wam pomóc nie mogę” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 62).

Łukasz Ciepliński wzywał syna do aktywizacji wszystkich sił w celu pracy dla Polski i jej obywateli. Aktywizacja tych sił miała się dokonywać w duchu katolickim, przyjęcia woli Bożej i wypełniania jej: „Bądź Polakiem, to znaczy całe zdolności zużyj dla dobra Polski i wszystkich Polaków [fragment nieczytelny]. Bądź katolikiem, to znaczy pragnij poznać wolę Bożą, przyjmij ją za swoją i realizuj w życiu. Katolik to nie niedołęga, ale zdolny, przedsiębiorczy, służący dobru i walczący ze złem” (Jakimek-Zapart, 2020, p. 63).

Prawdziwy katolik – jak dobitnie pisał Ciepliński z celi śmierci – to człowiek przedsiębiorczy, taki, który każdego dnia staje do aktywnej walki ze złem i do służby dobru. Z listu Cieplińskiego z celi śmierci bije ogromna dynamika i żywotność w urzeczywistnianiu chrześcijańskich wartości. Należy pamiętać, że pisał to człowiek torturowany a równocześnie tak bardzo zahartowany w walce! Do końca pozostał więc dzielnym żołnierzem, zaangażowanym w wychowanie dziecka rodzicem, człowiekiem autentycznie oddanym polskiej sprawie w duchu katolickim.

8. Zakończenie i wnioski

W czasach stalinowskich członkowie powojennego antykomunistycznego podziemia byli masowo więzieni, torturowani i w dużej części mordowani. Łukasz Ciepliński, ostatni prezes Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”, oczekując w celi mokotowskiego więzienia na śmierć, pisał poruszające listy do najbliższych.

Grypsy pełniły funkcję łączącą Łukasza Cieplińskiego z członkami rodziny na poziomie informacji, uczuć (zarówno tych dotyczących ujawniania siebie, jak i wzajemnych relacji) oraz wartości, idei przekazanych w formie apelu, swoistego testamentu dla potomnych. Grypsy są dla nas wszystkich wskazówkami, drogowskazami sformułowanymi przez oddanego Polsce żołnierza, jak urzeczywistniać najwyższe wartości.

Niniejsza publikacja jest pierwszą analizą grypsów Łukasza Cieplińskiego dokonaną na gruncie psychopedagogicznym. Rezultaty tej analizy w żadnym wypadku nie wyczerpały tematyki, są wstępem i zachętą do dalszych eksploracji dla badaczy reprezentujących dyscypliny takie jak pedagogika czy psychologia.

Data wpłynięcia: 2024-04-20;

Data uzyskania pozytywnych recenzji: 2024-07-08;

Data przesłania do druku: 2024-12-18.

References:

- Borowiec, J. (2004) *Aparat bezpieczeństwa a wojskowy wymiar sprawiedliwości. Rzeszowszczyzna 1944–1954*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Chlewiński, Z. (1991) *Dojrzałość. Osobowość, sumienie, religijność*, Poznań: Wydawnictwo Polskiej Prowinjii Dominikanów „W Drodze”.
- Denek, K. (2000) *Aksjologiczne aspekty edukacji szkolnej*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Friszke, A. (2003) *Polska. Losy państwa i narodu. 1939–1989*, Warszawa: Wydawnictwo ISKRY.
- Fromm, E. (2006) *O sztuce miłości*, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Griffin, E. (2003) *Podstawy komunikacji społecznej*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Homplewicz, J. (1996) *Etyka pedagogiczna*, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Jakimek-Zapart, E. (2008) *Nie mogłem inaczej żyć... Grypsy Łukasza Cieplińskiego z celi śmierci*, Kraków: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

- Jakimek-Zapart, E. (2018) 'Ty jedna wybaczysz mi wszystko. Ciche życie Jadwigi Cieplińskiej', *Wyklęci*, 1(9), pp. 71–88.
- Jakimek-Zapart, E. (2020) *Sny wstaną... Grypsy Łukasza Cieplińskiego z celi śmierci*, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Juroszek, W. (2022) 'General Fieldorf „Nil” as a personal model in upbringing towards maturity', *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 52(4), pp. 43–53. Available at: <https://doi.org/10.34766/fetr.v4i52.1104>.
- Juroszek, W. (2023a) 'Witold Pilecki as a caring parent model from the Erik Erikson's theory perspective', *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 53(1), pp. 18–26. Available at: <https://doi.org/10.34766/fetr.v53i1.1168>.
- Juroszek, W. (2023b) *Generał August Emil Fieldorf „Nil” jako wzór osoby dojrzałej w świetle koncepcji Zdzisława Chlewińskiego: ujęcie psychopedagogiczne*. Kraków: Impuls.
- Juroszek, W. (2023c) 'Blessed priest Jerzy Popiełuszko as a personal model in upbringing towards the virtue of courage', *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 56(4), pp. 64–72. Available at: <https://doi.org/10.34766/fetr.v56i4.1251>.
- Kobos, A.M. (2021) *Generał August Emil Fieldorf we wspomnieniach żony*. Available at: <https://teologia-polityczna.pl/general-august-emil-fieldorf-we-wspomnieniach-zony-1> (Accessed: 17 July 2024).
- Koprowski, M. (2014) *Żołnierze Wyklęci. Przecież to dziecko bandyty*, Zakrzewo: Wydawnictwo Replika.
- Kurtyka, J. (2007) 'Słowo wstępne', in: E. Zakimek-Zapart (ed.), *Nie mogłem inaczej żyć... Grypsy Łukasza Cieplińskiego z celi śmierci*, Kraków: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, pp. 5–6.
- McKay, M., Davis, M., Fanning, P. (2019) *Sztuka skutecznego porozumiewania się*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Młynek, K. (2015) 'Definiowanie komunikacji. Co należy wziąć pod uwagę, aby stworzyć własną definicję komunikacji' in: M. Wendland (ed.), *Historia idei komunikacji*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, pp. 203–225.
- Okoń, W. (2007) *Słownik Pedagogiczny*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Paczkowski, A. (1999) 'Polacy pod własną i obcą przemocą', in S. Courtois et al. (eds), K. Wakar et al. (trans.) *Czarna księga komunizmu. zbrodnie, terror, prześladowania*. Warszawa: Prószyński i S-ka, pp. 341–366.
- Plużański, T. (2015) *Rotmistrz Pilecki i jego oprawcy*, Warszawa: Wydawnictwo Fronda.
- Rolińska, A., Furmaga, J., Czyżewski, W. (2017) 'Wpływ stresu na układ odpornościowy w przebiegu choroby nowotworowej z perspektywy biomedycznej', *Psychoonkologia*, 21(2), pp. 58–65, <https://doi.org/10.5114/pson.2017.71381>.
- Sabat, K. (2016) 'Prośba o ułaskawienie źródłem do biografii Żołnierzy Wyklętych', *Biografistyka Pedagogiczna*, 1, pp. 275–289, <https://doi.org/10.36578/BP.2016.01.17>.
- Sabat, K. (2018) 'Nauczyciel wobec upowszechniania wiedzy o Żołnierzach Wyklętych', *Biografistyka Pedagogiczna*, 1, pp. 113–131, <https://doi.org/10.36578/BP.2018.03.08>.

- Schulz von Thun, F. (2002a) *Sztuka rozmawiania. Część 1: Analiza zaburzeń*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Schulz von Thun, F. (2002b) *Sztuka rozmawiania. Część 2: Rozwój osobowy*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Schulz von Thun, F. (2002c) *Sztuka rozmawiania. Część 3: Dialog wewnętrzny*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Schulz von Thun, F. (2006) *Sztuka rozmawiania. Część 4: W porozumieniu z sobą i innymi – komunikacja i kompetencje społeczne*, Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Taylor, D., Altman, I. (1987) 'Communication in interpersonal relationships: Social penetration proces', in: W: M. Roloff, G. Miller (eds), *Interpersonal processes: new directions in communication research*, Newbury Park, California: Sage.
- Stańczak, M. (2020) „Dialogowe rodziny” – rozważania o komunikacji w rodzinie i postawach rodziców zdolnych dzieci, *Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio*, 42(2), pp. 124–135. Available at: <https://doi.org/10.34766/fetr.v42i2.275>.
- Szulakiewicz, W. (2015a) *Badania biograficzne w pedagogice. Studia źródłowe i bibliograficzne*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szulakiewicz, W. (2015b) *Badania historyczne w pedagogice. Konteksty źródłowe*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szulakiewicz, W. (2017) *Nauczyciele i ich edukacja. W kręgu lwowskiej pedeutologii*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szwagrzyk, K. (2005) 'Kadry aparatu bezpieczeństwa', in T. Balbus, K. i in Bedyński, and Krzysztof Szwagrzyk (eds) *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza T. 1: 1944–1956*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, pp. 49–75.
- Szwagrzyk, K. (2005b) *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków – Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.
- Śląski, J. (1996) *Żołnierze Wyklęci*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Wendland, M. (2015) 'Praktyki komunikacyjne jako praktyki społeczne w ujęciu historycznym', in: M. Wendland (ed.), *Historia idei komunikacji*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, pp. 95–116.
- Wieliczka-Szarkowa, J. (2017) *Co Polskę stanowi. Biografie historyczne*, Kraków: Wydawnictwo AA.
- Wójcik, Z. (2004) 'Łukasz Ciepliński (1913–1951)', in: *Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik Biograficzny*, Kraków – Warszawa – Wrocław: Instytut Pamięci Narodowej. Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, pp. 65–72.